

Artur Ryszard Jęcka

(Toruń)

Ludi saeculares w I wieku n.e.

Wśród wielu świąt obchodzonych w starożytnym Rzymie *ludi saeculares* zajmowały wyjątkową pozycję. Z całą pewnością cieszyły się największym prestiżem spośród wszystkich rzymskich świąt niestałych. Obchodzono je niezwykle rzadko, dzięki czemu automatycznie nabywały swoistej elitarności. Zdaniem Tadeusza Kotuli *ludi saeculares* były oficjalną manifestacją rzymskiego patriotyzmu i przywiązania do panteonu rzymskich bogów¹. Po raz pierwszy zorganizowano je w roku 249 p.n.e., po raz drugi w 146 p.n.e., a po raz trzeci w 17 p.n.e. Teoretycznie każde kolejne uroczystości powinny odbyć się dopiero wówczas, gdy nie będzie żył już nikt spośród uczestników poprzednich obchodów. Wiadomo jednak, że w I wieku n.e. zasada ta została bardzo mocno nadwyrężona. *Ludi saeculares* Klaudiusza odbyły się już 64 lata po uroczystościach Augusta, natomiast na kolejne trzeba było czekać jeszcze krócej, bo zaledwie 41 lat².

Wspaniałe obchody były dla organizujących je cesarzy źródłem prestiżu oraz stanowiły ważny element ich polityki religijnej. Jak zauważyła Maria Jaczynowska uroczystości jubileuszu miasta Rzymu za Klaudiusza były obok wznowienia *Augurium Salutis* i *Troiae Lusum* jednym z przykładów nawiązywania przez niego do tradycji Augusta³. Działania te wydają się równie ważne,

¹ Kotula 1961, s. 80.

² Beard, North, Price 1998, s. 206.

³ Jaczynowska 1987, s. 142.

jak dążenie do odrodzenia wiedzy o kulcie Etrusków oraz nowatorska polityka religijna Klaudiusza w prowincjach. Trudno zresztą odpowiedzieć dzisiaj na pytanie, czy cesarze rzymscy naprawdę wierzyli w to, że zaniechanie *ludi saeculares* może ściągnąć na imperium nieszczęście. W każdym razie nawet kilkaset lat po wspomnianych wydarzeniach znany grecki historyk Zosimos utrzymywał, że przyczyną wszelkich tragedii, jakie spadły na Rzym, było zaniedbanie obchodów świąt sekularnych⁴.

Jednym ze szczegółów rzucających się w oczy jest to, że oba *ludi saeculares* z I wieku n.e. odbywały się w roku, w którym konsulat był sprawowany przez samego cesarza. Jak przekazał Cenzorinus w 47 roku n.e., Klaudiusz pełnił ten urząd po raz czwarty razem z Lucjuszem Witeliuszem, natomiast w 88 roku n.e. Domicjan dzielił swój czternasty konsulat z Lucjuszem Minicjuszem Rufusem⁵. Fakt ten można jednak uznać za zwykły przypadek, co zwłaszcza przy osobie Domicjana, pełniącego konsulat kilkanaście razy, nie byłoby rzeczą dziwną.

Warto zastanowić się, co tak naprawdę wiadomo o przebiegu *ludi saeculares* z I wieku n.e. W tym celu należy najpierw przyjrzeć się nielicznym wzmiankom, które zachowały się w źródłach literackich. Wspominałem już o krótkiej notatce pozostawionej przez Cenzorinusa. Temat ten interesował jednak także innych autorów zajmujących się czasami wczesnego cesarstwa. Tacyt napisał w *Rocznikach*, że w osiemset lat od założenia miasta Rzymu i w sześćdziesiąt cztery lata po uroczystościach Augusta, *ludi saeculares* zostały zorganizowane przez Klaudiusza⁶. Następnie zwrócił uwagę na fakt, że cesarz ten zastosował zupełnie inną metodę ustalania terminu uroczystości niż Domicjan. Dokładniejszy opis obu sposobów pozostawił Tacyt w *Dziejach*, w których przedstawił obchody *ludi saeculares* z 88 roku n.e. Niestety stosowny fragment nie zachował się do naszych czasów. Byłby z pewnością cennym źródłem, gdyż, jak przypominał sam autor, piastował on wówczas kapłańską godność kwindecemwira oraz sprawował preturę, dzięki czemu odegrał ważną rolę w uroczystościach⁷.

Pewne informacje na temat *ludi saeculares* z 47 roku n.e. pozostawił także Swetoniusz⁸. Zgodnie z jego relacją Klaudiusz doszedł do wniosku, że August

⁴ Zosim., *Historia nova*, II 7, 1–2.

⁵ Cenzorinus, *De die natali*, XVII 11. Por. Suet., *Vit.*, 2, 3.

⁶ Tac., *Ann.*, XI 11.

⁷ Ibidem.

⁸ Suet., *Claud.*, 21, 2.

przyspieszył swoje święto i w związku z tym postanowił zorganizować własne obchody. Podjęcie takiej decyzji wydawało się Swetoniuszowi dość dziwne. Przypominał on bowiem, że sam cesarz podkreślał w swym dziele historycznym, że August nie tylko przywrócił te zapomniane już uroczystości, ale i bardzo starannie wybrał ich termin⁹. Niezależnie od tego, kto miał rację, zorganizowanie kolejnego święta tak szybko doprowadziło do ewidentnego paradoksu. Dobitnie świadczy o tym pewna anegdota. Jak napisał Swetoniusz, słowa woźnego zapraszającego na uroczystości, jakich nikt nigdy jeszcze nie widział i nikt nigdy już nie zobaczy, wzbudzały u wielu osób jedynie gromki śmiech¹⁰. Nadal żyli bowiem ludzie pamiętający obchody, które odbyły się za pierwszego cesarza. Ponadto część aktorów mających wystąpić podczas *ludi saeculares* z 47 roku n.e. była weteranami poprzednich uroczystości¹¹. Ta ostatnia informacja została zresztą potwierdzona przez Pliniusza Starszego w jego *Historii naturalnej*¹². W związku z powyższym, princeps naraził się na niewybredną złośliwość Lucjusza Witeliusza, znanego ze swego sprytu oraz służalczości ojca przyszłego cesarza. Według Swetoniusza, Witeliusz życzył bowiem Klaudiuszowi, aby ten urządził igrzyska sekularne jak najczęściej¹³. Autor *Żywotów Cezarów* wspominał także o obchodach *ludi saeculares* za Domicjana¹⁴. Przypominał, że cesarz ustalił ich datę nie według roku, w którym urządził je Klaudiusz, lecz według tego, co niegdyś obliczyć miał sam August. Domicjan nie zczekał jednak aż minie tradycyjne 110 lat i zorganizował uroczystości już w roku 88 n.e. W innym wypadku miałyby one miejsce dopiero pięć lat później. Niestety na temat samego przebiegu kolejnych *ludi saeculares* przekazał Swetoniusz bardzo skromne informacje. Napisał jedynie o decyzji cesarza podjętej w dniu zawodów cyrkowych. Domicjan, chcąc przeprowadzić sto biegów, skrócił długość każdego z nich z siedmiu do pięciu okrążeń¹⁵.

Tworzący między innymi panegiryki na cześć Domicjana Stacjusz dwukrotnie potwierdził że za rządów tego cesarza odbyły się obchody *ludi saecula-*

⁹ Ibidem. Na problem ten zwrócił uwagę Hieronim Markowski, który uważał, że Klaudiusz urządzając swoje uroczystości przed czasem wykazał się niezrozumieniem zarówno samych zamiarów Augusta, jak i symbolicznego znaczenia jego igrzysk. Por. Markowski 1936, s. 840.

¹⁰ Suet., *Claud.*, 21, 2.

¹¹ Ibidem.

¹² Plin., *Natural. hist.*, VII 159.

¹³ Suet., *Vit.*, 2, 3.

¹⁴ Suet., *Dom.*, 4, 3.

¹⁵ Ibidem.

res¹⁶. Także dwa razy zdarzenie to zostało odnotowane przez Marcjalisa¹⁷. Aureliusz Wiktor wspominał z kolei, że w szóstym roku swego panowania cesarz Klaudiusz obchodził 800. rocznicę założenia miasta Rzymu¹⁸. Natomiast cytowany już wyżej Zosimos napisał, że *ludi saeculares* były obchodzone zarówno przez Klaudiusza, jak i Domicjana. Według greckiego historyka pierwszy z nich urządził święto zbyt wcześnie, za to drugi powrócił do właściwego cyklu i pierwotnego charakteru obrzędu¹⁹.

Na podstawie przedstawionego powyżej materiału źródłowego nasuwa się stwierdzenie, że dla autorów antycznych dużo ważniejsza od samego przebiegu igrzysk była kwestia czasu ich organizacji. Można więc przypuszczać, że obchody *ludi saeculares* z I wieku n.e. niewiele różniły się przynajmniej od tych, które miały miejsce za panowania Augusta. Ponieważ stanowiły powielenie utrwalonej już tradycji, nie interesowały historyków pod tym kątem. Natomiast kwestia czasu organizacji tych uroczystości jest rzeczywiście bardzo interesująca, zwłaszcza że właściwie zapoczątkowano wówczas dwa odrębne cykle *ludi saeculares*. Klaudiusz postanowił uczcić 800. rocznicę założenia miasta Rzymu. W jego ślady poszli później Antonin Pius i Filip Arab, którzy urządzili *ludi saeculares* w latach 148 i 248 n.e. Jak widać odstęp czasowy wynosił tutaj mniej więcej 100, a nie tradycyjne 110 lat²⁰. Natomiast w ślady Domicjana poszedł Septymiusz Sewer, który zorganizował swoje uroczystości w roku 204 n.e. Przypadły one więc w 220. rocznicę obchodów augustowskich, a nie w 110 uroczystości domicjańskich, co oznaczało powrót do kalkulacji pierwszego cesarza²¹. Oba cykle miały się także nieco różnić w kwestiach szczegółowych, przy czym zdaniem autorów *Religions of Rome* ten zapoczątkowany przez Augusta i Domicjana miał charakter bardziej tradycyjny²². W przypadku cyklu rozpoczętego przez Klaudiusza powstały bowiem z czasem pewne odstępstwa od dawnych procedur, a uroczystości bardziej podkreślały okrągłą rocznicę założenia miasta Rzymu oraz wielkie znaczenie *civitas* i samego cesarza. Wprowadzono także dodatkowe obrzędy przed świątynią Romy i Wenus, datę zaś zmieniono z przelomu maja i czerwca na 21 kwiet-

¹⁶ Stadius, *Silv.*, I 4, 17–18; IV 1, 17–18.

¹⁷ Martial., *Epigrammata*, IV 1, 7–8; X 63, 3.

¹⁸ Aurelius Victor, *De Caes.*, IV 14.

¹⁹ Zosim., *Historia nova*, II 4, 3.

²⁰ Por. Kotula 1961, s. 77.

²¹ Beard, North, Price 1998, s. 206.

²² Ibidem.

nia, czyli dzień tradycyjnie uznawany za moment założenia Rzymu, a corocznie uświetniany przez Parilia²³. W tym miejscu warto zaznaczyć, że w zasadzie oba cykle można uznać za właściwe. Oba na swój sposób nawiązywały do dawnej tradycji świąt sekularnych, która już dla starożytnych była bardzo tajemnicza. August wykorzystał obchody do zmanifestowania nadejścia nowych czasów. Trudno byłoby zarzucić mu nierozwagę przy dokonywaniu wyboru. *Ludi saeculares* nadawały się bowiem do tego znakomicie. Nie sposób także dziwić się Domicjanowi i Septymiuszowi Sewerowi, którzy podejmowali próby nawiązywania do tradycji pierwszego cesarza. W końcu okazja do tego nasuwała się niejako sama. Również cykl drugi, upamiętniający kolejne setne rocznice założenia Rzymu, miał bardzo silne umocowanie w tradycji. Chęć uczczenia tak znaczącej daty stanowiła zapewne rzecz całkowicie naturalną. Jak zauważył Mieczysław Brożek, prawdopodobnie już w czasach republiki rocznice te nie przechodziły bez echa²⁴. Wręcz przeciwnie, wywoływały one na przykład wyraźny rozwój badań nad dziejami Rzymu. W czasie *anniversarium* z połowy II wieku p.n.e. tworzyli między innymi Katon Starszy, Kasjusz Hemina, Kalpurniusz Pizon, Gellejusz, Fanniusz czy Semproniusz Tuditanus. Z analogicznym nasileniem zjawisko to wystąpiło także sto lat później, kiedy tworzyli między innymi: Korneliusz Nepos, Tytus Pomponiusz Attyk, Marek Tulliusz Cynceron czy Marek Terencjusz Warron. Tak więc prawdopodobnie Klaudiusz świętował 800. rocznicę założenia Rzymu w pewnym nawiązaniu do tradycji wieków poprzednich²⁵.

Istnieje jeszcze jedno wytłumaczenie, dlaczego właśnie w 47 roku n.e. doszło do obchodów *ludi saeculares*. Jak przypominała Ines Musiańska, według G. J. Baudy'ego decyzja Klaudiusza mogła wiązać się w jakiś sposób z egipską symboliką nadejścia nowego wieku²⁶. Zgodnie z relacjami Tacyta i Kasjusza Diona śmierci Tyberiusza miały towarzyszyć wieści o pojawieniu się mitycznego Feniksa²⁷. Zdarzenie takie zapowiadało nadejście kolejnej ery i miało wyraźnie antyrzymski podtekst. Należałoby więc zastanowić się, czy przypadkiem cesarz nie chciał osłabić egipskiej propagandy przez, między innymi, sprowa-

²³ Ibidem. Por. CAH, s. 837.

²⁴ Brożek 1961, s. 552–553.

²⁵ Ibidem, s. 553–554. Por. Kotuła 1961, s. 70–71.

²⁶ Musiańska 2002, s. 117.

²⁷ Tac., *Ann.*, VI 28; Cass. Dio, LVIII 27, 1. Odm inną wersję przedstawił Aureliusz Wiktor, który umiejscowił pojawienie się Feniksa dopiero w szóstym roku panowania Klaudiusza, czyli w tym samym czasie co obchody *ludi saeculares*. Por. *De Caes.*, IV 14.

dzenie do Rzymu wizerunku Feniksa, a następnie zorganizowanie spektakularnych *ludi saeculares*²⁸.

Dodatkowych informacji na temat obchodów z I stulecia n.e. dostarczają źródła numizmatyczne. Bardzo cennym znaleziskiem są monety wybite za panowania Domicjana upamiętniające urządzone przez niego uroczystości. Niestety nie zachowały się analogiczne numizmaty uwieczniające obchody zorganizowane przez Klaudiusza. Jest to zresztą jedyny taki przypadek, zachowały się bowiem monety gloryfikujące wszystkie pozostałe *ludi saeculares* z czasów cesarskich. Jak zauważyła Melanie Grunow Sobocinski, ta niezwykła seria z czasów Domicjana naruszyła tradycyjne zasady bicia monet²⁹. Nie ma wśród zachowanych rzymskich numizmatów drugiej tak bogatej kolekcji, która koncentrowałaby się wokół jednej uroczystości religijnej. Wspomniane monety mają charakter typowo propagandowy. Wyobrażenia nie są szczegółową relacją z przebiegu *ludi saeculares*, ale zbiorem precyzyjnie dobranych scen mających trafić do masowego odbiorcy. Kierują do niego bardzo czytelny przekaz – oto cesarz Domicjan obchodzi igrzyska sekularne. Ponadto nie można oprzeć się wrażeniu, że ich twórca doskonale zdawał sobie sprawę, że z czasem staną się one ważnym źródłem historycznym. Miały wychwalać cesarza nie tylko wśród jemu współczesnych, ale i wśród potomnych. Domicjan chciał podkreślić także, że jego obchody nawiązywały do właściwej tradycji *ludi saeculares* – to Klaudiusz miał być tym, który zorganizował święto w niewłaściwym momencie³⁰.

Monety wybite z okazji *ludi saeculares* z 88 roku n.e. świetnie wpisują się w resztę materiału źródłowego. Większość z nich można zinterpretować, porównując wyobrażenia z zachowanymi relacjami o przebiegu tego święta za Augusta i innych cesarzy. Jednak wyobrażenia princepsa składającego ofiary, czy woźnego zapraszającego na uroczystości są zbyt ogólne, żeby na ich podstawie powiedzieć coś szczegółowego o tych konkretnych obchodach. Bardzo ciekawe efekty daje natomiast zestawianie monet Domicjana z ich odpowiednikami wybitymi z okazji innych *ludi saeculares*. Dotyczy to zwłaszcza monet pierwszego cesarza, z którym Domicjan wyraźnie rywalizował. Większość numizmatów upamiętniających obchody z 88 roku n.e. jest wyraźną kopią, czy też wręcz próbą udoskonalenia tych, które wybito dla uwiecznienia uroczystości z roku 17 p.n.e. Można jedynie domyślać się, że ta próba przyćmienia po-

²⁸ Musialska 2002, s. 117.

²⁹ Sobocinski 2002, s. 581.

³⁰ Ibidem, s. 581–600.

przednika mogła obejmować nie tylko bogactwo wybijanych monet, ale i przebieg samych uroczystości. Hieronim Markowski twierdził wręcz, że to dzięki monetom wybitym przez Domicjana, możliwe stało się lepsze poznanie i zrozumienie obchodów Augusta³¹. Moim zdaniem jednak monety upamiętniające obchody z 88 roku n.e. odgrywają taką samą rolę jak omówione powyżej źródła literackie. Potwierdzają jedynie fakt odbycia się *ludi saeculares* i zmuszają nas do przyjęcia tezy, że uroczystości te nie różniły się zbyt wiele od poprzednich, a główny problem polegał na ustaleniu ich terminu. Ciekawym zagadnieniem są za to liczne elementy architektoniczne, które zostały przedstawione na omawianych numizmatach. Zdaniem M. G. Sobocinski zazwyczaj stanowią one jedynie symboliczne tło i można co najwyżej usiłować identyfikować je jako konkretne obiekty³².

Nie zachowały się niestety niemal żadne materiały epigraficzne upamiętniające obchody *ludi saeculares* z I wieku n.e. Wyjątkiem są tutaj fragmenty inskrypcji mogących potwierdzać zorganizowanie tych uroczystości przez cesarza Klaudiusza³³. Jednak nawet one są zazwyczaj przypisywane uroczystościom z roku 17 p.n.e. i traktowane jako uzupełnienie wielu lepiej zachowanych tekstów epigraficznych, które już z całą pewnością odnoszą się do obchodów Augusta³⁴. Natomiast fakt odbycia się *ludi saeculares* w 841 roku *ab urbe condita*, czyli w 88 roku n.e. został odnotowany w *Fasti Consulares Capitolini*³⁵.

Obchody *ludi saeculares* z I wieku n.e. pozostają w dużym stopniu owiane tajemnicą. Wiadomo na ich temat zdecydowanie mniej niż o obchodach za Augusta czy Septymiusza Sewera. Trudno jednak nie przyjąć koncepcji autorów antycznych i nie skoncentrować się bardziej na czasie niż na przebiegu tych uroczystości. Nie ma bowiem żadnych podstaw, aby przypuszczać, że obchody z lat 47 i 88 n.e. różniły się radykalnie od augustowskich. Interesujące jest natomiast zapoczątkowanie dwóch odrębnych, a w zasadzie nawet konkurencyjnych wobec siebie, cykli *ludi saeculares*.

³¹ Markowski 1936, s. 827.

³² Sobocinski 2002, s. 596.

³³ CIL VI 32324–32325.

³⁴ Por. Taylor 1934, s. 102; Sobocinski 2002, s. 583.

³⁵ CIL I, *Fasti Cons. Capit.*, XLV 841.

Bibliografia

Źródła

- Aurelius Victor, *De Caes.*: Aureliusz Wiktor, *Księga o cesarzach*, przekł. P. Nehring, B. Bibik przy współpr. J. Skorackiej oraz P. Woźniczki, [w:] *Breviaria dziejów rzymskich*, Warszawa 2010.
- Cass. Dio: *Dio's Roman History*, przekł. E. Cary, Cambridge–Massachusetts–Londyn 1982–1990.
- Censorinus, *De die natali*: Censorinus, *De die natali*, Lipsk 1867.
- Martial., *Epigrammata*: Martialis, *Epigrammata*, Lipsk 1901.
- Plin., *Natural. hist.*: Pliniusz Starszy, *Natural History*, przekł. H. Rackham, Cambridge–Massachusetts–Londyn 1986–1992.
- Stattius, *Silv.*: Stacjusz, *Sylwy*, przekł. S. Śnieżewski, Kraków 2010.
- Suet.: Swetoniusz, *Żywoty Cezarów*, przekł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 1987.
- Tac., *Ann.*: Tacyt, *Roczniki*, przekł. S. Hammer, [w:] *Dzieła*, Warszawa 2004.
- Zosim., *Historia nova*: Zosimos, *Nowa historia*, przekł. H. Cichocka, Warszawa 1993.

Opracowania

- Beard, North, Price 1998: M. Beard, J. North, S. Price, *Religions of Rome*, t. I, Cambridge 1998.
- Brożek 1961: M. Brożek, *Stuletnie rocznice założenia Rzymu*, „Meander” 1961, XVI, s. 552–554.
- Jaczynowska 1987: M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1987.
- Kotula 1961: T. Kotula, *Rzymskie millenium*, „Meander”, t. XVI, 1961, s. 69–84.
- Markowski 1936: H. Markowski, *Ludi Saeculares*, „Przegląd klasyczny”, t. IX, 1936, s. 799–846.
- Musialska 2002: I. Musialska, *Ludi Saeculares w cesarskim Rzymie*, „Studia Graeco-Latina IV”, red. M. Szarmach i S. Wyszomirski, Toruń 2002, s. 113–121.
- Sobocinski 2002: M. G. Sobocinski, *Visualizing Ceremony: The Design and Audience of the Ludi Saeculares Coinage of Domitian*, “American Journal of Archeology”, vol. CX, 2002, s. 581–602.

Taylor 1934: L. R. Taylor, *New Light on The History of The Secular Games*, "The American Journal of Philology", LV 1934, s. 101–120.

Skróty

CAH – *The Cambridge Ancient History*, vol. X, Cambridge 1952.

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berolini.

Secular Games in the First Century (Summary)

Secular Games were restored by Augustus in 17 B.C. The Games continued to be celebrated under the later emperors, but two different systems of calculation were used to determine their dates. Claudius held them in A.D. 47, to celebrate the 800th year from the foundation of Rome. Domitian held his in A.D. 88. Under subsequent emperors, Secular Games were celebrated on both systems. Domitian was followed by Septimus Severus in A.D. 204, 220 years from the Augustan celebration. Antoninus Pius in A.D. 148 and Philip the Arabian in A.D. 248 followed Claudius in celebrating 100-year anniversaries of Rome's foundation. In A.D. 204 the procedure used in 17 B.C. was followed closely, but Secular Games organized in A.D. 148 and A.D. 248 involved rituals at the Temple of Venus and Roma, and the date was probably changed to April 21, Parilia.

There is not many information about Secular Games organized in the First Century. These celebrations were mentioned by Tacitus, Suetonius, Censorinus, Martialis, Stadius, Aurelius Victor and Zosimos, but they do not passed on some of information about their sequences of events. Ancient historians were mainly interested in their different systems of calculation. We have got coins commemorating Secular Games organized by Domitian and few inscriptions, too. We can try to reconstruct Games from the First Century, but the most important is to understand that there were initiated two different cycles of Secular Games.

Artur Ryszard Jęcka, doktorant
w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK,
arturjecka@gmail.com